

PAPER DETAILS

TITLE: Ritüelleri ve İnnaç Anlatılarıylâ Halk Dininin Özel Bir Görünüm Alanı: Kadın Dindarlığı (Siirt İli Örneği)

AUTHORS: Erdem AKIN

PAGES: 1012-1029

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1459137>

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ritüelleri ve İnanç Anlatılarıyla Halk Dininin Özel Bir Görünüm Alanı: Kadın Dindarlığı (Siirt İli Örneği)*

A Special Appearance Area of Folk Religion with Its Rituals and Faith Narratives: Women Religiosity (The Example of Siirt Province)

Erdem AKIN^{a*}

^a Arş. Gör. Siirt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Siirt / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8833-3410

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Aralık 2020

Kabul tarihi: 5 Mart 2021

Anahtar Kelimeler:

Kadın dindarlığı,

Ziyaret fenomeni,

Menkıbe,

Ritüel,

Siirt

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 20, 2020

Accepted March 5, 2021

Keywords:

Woman Religiosity,

Visiting Phenomenon,

Hagiography,

Ritual,

Siirt

ÖZ

Dinin halk kültüründeki boyutu olan halk dindarlığının önemli çalışma alanlarından kadın dindarlığı, kadının din olarak neyi ve nasıl yaşadığı üzerine gerçekleştirilen araştırmaları ifade eder. Ziyaret fenomeni ise kökeninde yer alan veli kültü inancı ile halk dindarlığının karakteristik boyutunu oluşturur. Çok boyutlu bir fenomen olarak manevi güç sebebiyle çok önemli bir çekim merkezi olan kutsal mekânların türlü istekler ve belli usullerle ziyaret edilmesini karşılar.

Bu çalışmada inanç anlatılarından ve ritüellerden oluşan geleneksel yapılarda cinsiyet temelli farklılaşmalar ve ayırt edici özellikler üzerinde durulmuştur. Performans odaklı çalışma yürütülerek ziyaret kültürü kapsamında gerçekleştirilen ritüellerdeki kadın ve eğilimleri ele alınmıştır. Metin ve bağlam merkezli yaklaşımlar ile inanç anlatılarından menkıbelerdeki ve ziyaret fenomeni ritüellerindeki kadının yerinin belirlenmesine yönelik bu çalışma, kuramsal bir altyapı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda menkıbelerde veliyelerin gösterdiği kerametlerde, kadının toplumsal rolleri ve kadın kültürü üzerine vurguların yapıldığı görülürken kadınlar tarafından gerçekleştirilen ziyaretlerde ritüellerin yapı, işlev ve amaç bakımından dışıl kültürle ilişki kurulabilecek öğeler içerdiği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Woman religiosity refers to the researches carried out on women's religiosity, which is one of the most important fields of popular religiosity, the dimension of religion in folk culture, on what and how women live as religion. The phenomenon of visiting is the characteristic dimension of folk religiosity with the parent cult belief in its origin. As a phenomenon, it meets the people's visiting holy places, which are very important centers of attraction thanks to spiritual strengths and virtues, with various wishes and purposes and certain methods.

In this study, gender-based differences in traditional structures consisting of belief narratives and rituals are emphasized. By conducting a performance-oriented study, the gender of women in the rituals held within the scope of visiting culture was discussed. This study was carried out with a theoretical background for determining the place of the woman in the hagiographies and visit phenomena rituals, which are text and context-based work and belief narratives. As a result of the study, it has been observed that in the visits made by the public, emphasis on the gender of women was observed in the miracles shown by the female saints, and in the visits made by the public, female visitors showed their wishes through rituals that could be associated with the feminine culture.

* Bu çalışma yazar tarafından hazırlanmakta olan “Halk Dini/Dindarlığı Olgusunun Ziyaret Fenomeni Bağlamında Alevilik, Sünnilik, Süryanilik İnançları Açısından Halkbilimsel İncelenmesi: Diyarbakır, Siirt, Mardin Örneği” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: erdemakin19@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

As a result of the cultural equipment that has surrounded man for generations, the way of believing of female sex has been called "female religiosity" from gender-related religiosity typologies as a result of research, on what and how women live as religion in society, and has been brought into a concept. Thus, religiousness of women has become an area that researchers focus on intensely with its unique belief culture. Folk religiosity, which is the dimension of religion in the folk culture, is a phenomenon that attracts both men and women with its culture around the visits. On the other hand, saint cult expresses the basis of respect for religious personalities as the origin of visiting culture. With this study, women's culture; In the context of visiting phenomena, saint cult and narratives of belief, it was studied in a region such as Siirt where the belief profile is intense and vibrant. Within the framework of the visiting phenomenon, which is the center of folk religiosity, the focus has been on how the woman lives her beliefs and thus her piety. Different aspects of female sex than male sex the phenomenon of visits and the existence of "female religiosity" in the context of the cult of saints have been studied.

In women's religiosity studies, it is emphasized in what way and to what extent religion is experienced differently from the gender of the man and the areas of appearance that differ. In this study, although the differences between the sexes are expressed in places, the main focus will be on the female gender. In addition, the focus will be on the level of interest in religion and images of religiosity of the female gender, based on the rituals performed in the visiting places within the borders of Siirt province and the faith narratives that preserve their vitality. In other words, how the gender of a religious-charismatic person, male or female, affects the visiting rituals and legends and how the gender difference affects the ritual diversity in the tomb visits.

In the study centered on the sacred space, the rituals exhibited in the places called visits and the narrative tradition formed around these places will also be discussed. The narrative tradition is limited to hagiographies that are considered a sub-genre of legends. Therefore, legends and memorates, another belief narrative, were not included considering the volume of the study. It is aimed to analyze how the miracles of great personalities vary depending on their gender, the reflection of gender roles on the behaviors and roles of the saints in the legends, and to reveal the imagination of religious women based on the belief narratives. Considering the cultural geography of Siirt, the visiting culture, which is one of the basic components of the folk religion, makes the subject important to determine how the female gender brings the religious life style to the public sphere. In addition, with the result of the study, the change in the visiting culture can be determined and the processes of change, transformation and updating in women's religiosity can be determined. Studies to be carried out within the scope of applied folklore can suggest solutions for the problems in these processes. In addition, another aim of the study is to open the door to similar researches to be conducted in the future in the region and to prepare data for these researchers.

In the study, observation, interview and semi-structured interview methods were used for data collection and field research. The theoretical framework of the study is in the form of performance theory and functional folklore method in ritualistic studies, and documentation analysis in narrative-based (legends) studies. While creating the structure of the study, the concepts of religiosity, religious action and religious attitude were clarified due to the integrity of the subject. Later, a plan was chosen in the form of studying the phenomenon of visiting and its position in belief narratives by expressing the place of women in among the religiosity typologies.

As a result of the study, it is seen that rituals as the appearance of women's piety in the visiting places are carried out with wishes such as enabling women to gain fertility, more painless birth, speech and walking discomfort in children. In the miracles shown by parents in legends, it is seen that emphasis is placed on women's social roles and women's culture. It has been determined that the rituals carried out during the visits made by women contain elements that can be associated with the feminine culture in terms of structure, function and purpose.

Giriş

Bireylerin dini yaşama biçiminin ve düzeyinin bir ifadesi olan dindarlık; kadın-erkek arasında birbirini kapsayan niteliklerle beraber duyuşsal, düşünsel, psikolojik ve sosyo-kültürel manada kadına yönelik özdeşleştirmelerle ayırt edici özelliklere-pratiklere dönüştürülmüştür. Böylece dini yaşamın görüntülerine yönelik cinsiyet-dindarlık temelli bir yapı oluşmuştur. Kadın, oluşturduğu kendine has kültür ile inanç araştırmalarında her zaman ilgi çeken bir konu olagelmıştır. Cinsiyete bağlı dindarlık tipolojilerinden “kadın dindarlığı” alanyazına bir kavram olarak kazandırılmış, kadının din olarak neyi, nasıl yaşadığı üzerine araştırmalar gerçekleştirilmiştir.

Kültür ekolojisinin hemen her bölgesinde dönemin sosyal koşullarıyla örülmüş dinsel içerikli kahramanı kadın olan anlatı, ritüel, inanış ve motiflere rastlanır. Esasen bunlar birbiri ile ilişkili bir biçimde pratiklere, dünya görüşlerine ve sosyal ilişki-rollerine yansır. Örneklelimizi oluşturan ve dindarlığın canlılığını koruduğu Siirt’te de varlığını sürdürdüğüne tanık olunur. Siirt ili merkez ve ilçelerindeki alan araştırmalarına dayanan bu çalışmada, inanç araştırmaları açısından dini-karizmatik şahsiyetin cinsiyetinin erkek (veli) veya kadın (veliye) olmasının gerçekleştirilen ziyaret ritüellerine, menkıbelere nasıl bir etki oluşturduğu ve türbe ziyaretlerinde cinsiyet farklılığının ritüel çeşitliliğini düşünsel, biçimsel ve anlamsal olarak nasıl etkilediği araştırma konusu edilmiştir. Anlatı boyutunda -menkıbelerde- ulu şahsiyetlerin cinsiyetlerine bağlı olarak kerametlerinin nasıl çeşitlendiği, toplumsal cinsiyet rollerinin menkıbelerdeki velilerin davranışlarına ve rollerine yansması üzerine odaklanılmıştır. Böylece ritüellerden ve inanç anlatılarından hareketle dindar kadın tasavvurunun bütün yönleriyle ortaya konulması amaçlanmıştır.

Ritüeller ve inanç anlatıları, yaşatıldıkları yerlerin gelenekleri, düşünce yapıları ve ihtiyaçları ile beslenerek bölgeye özgü yeni biçim kazanır ve bölge inanç kültürünün zenginleşmesini sağlar. Siirt inanç kültürünü oluşturan anlatı geleneğinde, ulu şahsiyetler olarak kadın velilere dair menkıbeler, makamlar ve türbeler birbirinden farklılık göstermiş olsa da keramet sahibi, iyilik ve hoşgörü gösteren, Alalh’ın yardımına nail olmuş vb. nitelikleriyle sıklıkla kadın velilerle ilişkilendirilen fedakarlık, sadakat, namus, çocuk-doğurganlık, ev, aile, duygu odaklı hususların konu edildiği ve bunların erkek velilere kıyasla daha belirgin işlendiğine tanık olunur. Bugüne kadar kadın dindarlığına dair derleme, inanışlar, motif incelemesi ve tip tahlili bakımından birçok çalışma yapılmasına rağmen ritüel ve inanç anlatılarına holistik bir yapıda taşıdıkları anlam, mesaj ve etki-işlevlerini konu edinen çalışmaların alanyazında artması gerektiği düşünülmektedir.

Çalışmada verilerin toplanması alan araştırılması sonucunda gözlem, mülakat ve yarı yapılandırılmış mülakat yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir.¹ Kuramsal çerçeve oluşturulurken ritüelistik incelemelerde performans teori ve işlevsel halkbilimi yönteminden; anlatı boyutundaki (menkıbe) incelemelerde dokümantasyon analizinden yararlanılmıştır. Ritüellerin cinsiyete bağlı varyantları ortaya konulurken kadın dindarlığının da sınırları çizilmiş olacaktır. Gerçekleştirilen ritüellerin çoğu zaman kaynağı konumundaki inanç anlatılarında, inanmışlık öğesinin ağır basması sebebiyle diğer türlerden ayrılan menkıbelerdeki toplumsal cinsiyet yapıları ayrıştırılıp gün yüzüne çıkarılacaktır.

¹ Verilerin elde edildiği saha çalışmaları, TÜBİTAK 218K187 numaralı “Ritüelleri ve Anlatılarıyla Siirt, Diyarbakır ve Mardin’de Kutsal Mekânlar: Dinî, Tarihi, Kültürel ve Edebî Doku” adlı proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmayla cinsiyet konusu; ziyaret fenomeni, veli kültü, inanç anlatıları bağlamında Siirt gibi inanç profilinin yoğun ve canlı olduğu bir bölgede araştırılmıştır. Halk dindarlığının merkezi olan ziyaret fenomeni çerçevesinde kadının inancını dolayısıyla dindarlığını nasıl yaşadığı ve yaşattığı erkekten farklılaşan yönlerini dolayısıyla ziyaret fenomeni ve veli kültü özelinde "kadın dindarlığı" nasıl bir varoluş içerisinde olduğu araştırılmıştır. Değerlendirmelere geçmeden önce din - dindarlık, dini eylem ve dini tutum kavramlarına açıklık getirilmiştir. Dindarlık tipolojileri içerisinde kadın dindarlığının yeri ifade edildikten sonra kavramsal çerçeve ile bağlantılı olarak ziyaret fenomeni ve inanç anlatılarında kadın dindarlığı olgusunun görünümü ele alınmıştır. Kadın dindarlığı olgusunu bütün boyutlarıyla anlamak, kutsal mekanlar olan ziyaret yerlerinde kadına yönelik ritüellerin ve anlatıların incelenmesine bağlıdır. Kutsal mekân merkezli gerçekleştirilen çalışmada, ziyaret, ziyaretgah adı verilen mekanlar çevresinde oluşmuş anlatı geleneği, efsanelerin bir alt türü olarak kabul edilen menkıbelerle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla efsanelere ve bir diğer inanç anlatısı olan memoralara² çalışmanın hacmi düşünülerek yer verilmemiştir. Bir dindarlık tipolojisi olarak kadın dindarlığı konusunu ele almadan önce kısaca din, dindarlık kavramlarını izah etmek faydalı olacaktır.

Din – Dindarlık

Din kısaca belirli pratikleri olan inanç sistemidir. Üyelerini etkiler, davranışlarını düzenler ve toplumsal örgütlenmeyi sağlar. R. Otta'ya göre din, "kutsalın tecrübesi", Durkheim'e göre ise "sosyal gerçekliktir" (Akt. Kaya, 2011, s. 9). Ayrıca Durkheim dinin "kutsal şeylerle ilgili inanç ve amellerden meydana gelen ve bu inanç ve amellerin ona inanıp bağlananları manevi bir birlik meydana getiren cemaatte birleştirdiği dayanışmalı bir sistem" olduğunu ifade eder (1923, s. 57). Din; kutsala inanmaktır ve kutsal olan yer, kişi veya olay doğuştan sahip olunan bir özellik değildir. Ona kutsallığı insanlar atfeder. Bir grup için kutsal olan bir başka grup için kutsal dışı olabilir.

Dindarlık ise terim olarak dinin emirlerini tamamıyla gözetmek şeklinde tanımlanır (Okumuş, 2006, s. 48-49). Dine inanma, bağlanma ve dini uygulama düzeyi dindarlık olarak adlandırılır. Dindarlık yaşama, hissetme noktasında bireysel iken tezahürleri açısından toplumsaldır (Pakdemirli, 2015, s. 23). Bu tanımlamalara koşturuk olarak söylemek gerekirse dindarlık bir anlamda dinin her türlü etkisine (bireysel ve/veya toplumsal) açık olma, hayatın her alanında dinî referanslara göre yönünü belirlemektir. Başka bir deyişle maddi, manevi, ahlaki vb. norm ve kodların yaşaması ve yaşatılmasındaki bir dizi davranış örüntüsünün ifadesidir. Bu bağlamda hangi tutum ve eylemlerin din dairesi içerisinde yer aldığı sorusu gündeme gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu kavramları öz biçimde ele almak konunun etrafıca anlaşılmasına yarar sağlayacaktır.

Dini Tutum ve Dini Eylem

Anlamsal-algısal ekseninde ve kültürel kodların analizinde bireysel ve kolektif bilinç tesirlidir. Bu bağlamda zihinsel bir yapı olan tutum, davranış yoluyla kendini gösterir. Dolayısıyla tutum davranışı etkiler. Tutumu bilinen kişi ya da grupların nasıl davranacağı tahmin edilebilir (Arkonaç, 2010, s. 110). Dini tutum, bireyin çevresindeki dini simgeleri, nesneleri ve olayları değerlendirme eğilimidir. (İnceoğlu, 1993). Dini eylem ise dini tutumun davranışa dönüşmesiyle ortaya çıkar. Dini eylemlerin dindarlığın gözlenebilen davranışsal bileşenleridir ve dini tutumun yönü, gücü ve miktarı dini eylemin niteliğini belirler

² Memoralatlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çobanoğlu, 2013.

(Cirhinlioğlu vd., 2013). Dini eylem ve tutumlardan müteşekkil olan dindarlık kavramı, çeşitli boyutlarıyla halk yaşamında yer almaktadır.

Dindarlık Boyutları

Simgesel anlam ve temsillerle tutum ve davranışları sürdüren dindarlık olgusu, bütüncül olarak incelendiğinde beş farklı boyuttan oluştuğu görülür. Bunlardan ilki inanç boyutudur. İnanç boyutu, bütün dinlerin özünde ve merkezinde bulunan dinin esasını oluşturan esaslardır. İnanç boyutuna örnek olarak İslam dininde tevhit inancı, Hristiyanlık dininde ise teslis inancı örnek verilebilir (Pakdemirli, 2015, s. 24).

Dinin inanç sistemini benimseyen kimselerin yapması gereken görevler ise ibadet boyutunu oluşturur (Pakdemirli, 2015: 24) İnanç sisteminin bilişsel alanını oluşturan bilgi boyutu, diğer boyutlarla etkileşim içerisinde. Bilgi boyutunun inanç boyutu ile sonuçlanma şartı yoktur (Hökelekli, 2010; Köktaş, 1993; Yıldız, 2001). Kutsalla olan ilişkide uyanan duyular ve sezgiler ve duyuşsal nitelikler, dindarlığın duygu boyutunu oluşturur. İnanç sisteminde içsel deneyimler önem arz eder. İçsel deneyimler dini tecrübe olarak da adlandırılır (Hökelekli, 2010; Yıldız 2001). Bireyin değiştiği ve geliştiği noktalar dinin etki boyutunu bir anlamda toplumsal yönünü içerir. Dinin diğer boyutlarında yaşayan değişim ve dönüşüm, dinin etki boyutunda gözlemlenir. Kişinin gündelik hayatındaki tutum ve davranışlarının bütüncül ifadesi olan yaşam biçimi, dinin etki boyutunun gözlemlenebilir alanıdır. Söz konusu yaşam tarzının bireyleri aşarak toplumsal bir norma dönüşmesiyle kuşaklar boyunca dinin etki boyutunun süreklilik kazandığı görülür.

Bir Dindarlık Tipolojisi Olarak Kadın Dindarlığı

Dindarlık bir olgu olarak karşımıza çıktığı için benzer nitelikleri ayrı kategoriler halinde toplayıp taksonomik olarak tipolojiler aracılığı ile analiz etmek, konunun bilimsel açıdan açıklanması için oldukça önemlidir. Bu tipolojilerden biri olan kadın dindarlığında, kadın ve dindarlık kavramları arasında ilişki kurularak ilk çağlardan günümüze kadar söz konusu sosyal gerçekliğin yapısı ortaya konulmaya çalışılır.

Toplumların kadın algıları, dini kültürlerinden ayrı düşünülemez. Kadınlar, değişen-dönüşen toplumsal şartlar ve konumları sonrasında, dini tavırlarında farklılıklar oluşturmuşlardır. Bu durum ritüeller açısından başlayıp dinin bireyselleşmesi bağlamında da kendini hissettirir (Kaya, 2011, s. 16-17). Kadınların doğuştan getirdiklerine inanılan duygusal yoğunluğun, şefkat olarak da tanımlayabileceğimiz koşulsuz sevgi aktarımının, empati duygusunun, yardım etme istek ve tepkisinin dine yönelim ve bağlanma açısından kadınları etkilediği; bu özelliklerin, erkeklere oranla kadınları daha dine yatkın ve daha dindar kıldığı tezi de savunulagelmıştır (Günay, 1999, s. 260-262). Kadın dindarlığının görünür kılınması kadının dini yaşantısının toplumsal boyut kazanması kadın haklarının iyileştirilmesi ile mümkün olmuştur. Toplumsal değişim; kadını ve kadın dindarlığını düşünsel, anlamsal ve eylemsel biçim ve boyutlarıyla etkiler. Değişimin içeriğine ve yönüne göre kadın dindarlığı da şekillenerek ya toplumda daha görünür ve etkili olur ya da tam tersi bir süreç gerçekleşir.

Tarihsel süreç içerisinde kadın dindarlığın toplum hayatında açık bir şekilde görünür olduğu dönemler olmuştur. Bu duruma örnek olarak Anadolu’da dini bir yapı şeklinde teşkilatlanmış olan “Bacıyan-ı Rum” örnek verilebilir. Anadolu halkının iman ve tefekkür toplantılarında kadınların yer almasını doğal karşıladığından eski halk tekkelerinde kadınların fikri bedîi bütün toplantılara katılması sağlanırdı. Urum bacıları olarak adlandırılan Anadolu kadın erenleri bazen şeyhlik, halifelik derecelerine yükselebilir ve bir şeyhle evlenen kadına “anabacı” denirdi (Banarlı, 1957, s. 1505-1506).

Kadın dindarlığının görünürlük kazandığı alanlardan birisi de halk dindarlığının yaşandığı ve yaşatıldığı yer olan türbe ziyaretleridir. Bu sosyal yapıda bir dindar kadın kimliği ve kişiliği ortaya konulur. Ziyaret yerinin kent merkezinde ya da kırsal alanda olması kadın dindarlığında dinin algılanmasında etkili olabilir. Kırsalda dindar kadın, dindarlığın bilgi boyutundan uzak ve pratik boyutuna yakın olan geleneksel bir görüntü sergilerken; kent merkezindeki dindar modern yapıya ayak uydurmak gibi problemlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Bunun sonucu olarak da din ve modern kent yaşamını uzlaştırma çabaları gündeme gelir (Kaya, 2011, s. 16). Kadınların kültürel anlam sistemi içindeki yeri, sosyal yapıdaki konum ve statülerini gözler önüne sermekte, toplumsal statülerinin yeniden yaratılması ve anlamlandırılması için gereken referansları bünyesinde taşır (Şahin, 2011, s. 123).

Siirt gibi geleneksel unsurları barındıran ve yaşatan toplumlarda, ziyaret yerlerindeki eril yapının hâkim olup olmaması, ziyaret yerinde yatan veli/veliyenin nitelikleri ve cinsiyetine göre çeşitlilik gösterir. Kadın dindarlığında kadın, ziyaret fenomeni aracılığıyla toplumsal hayatta kendine açmış olduğu özgün alan ile sosyal kurumlar arasında gündelik hayatta daha görünür hale gelir. Kadın dindarlığı birtakım değişim ve dönüşümlerle dindar kimliği aracılığıyla kendini ve toplum hayatındaki görünürlüğünü korumaya çalışır.

Kadın dindarlığı çalışmalarında, kadının dini yaşama biçiminin erkekten hangi şekilde ve hangi derecede farklılaştığı ayrıca farklılaşan görünüm alanları üzerinde durulur. Bu çalışmada cinsler arasındaki farklar yer yer ifade edilse de asıl olarak kadın üzerinde durulacaktır. Ritüellerden ve anlatılardan hareketle kadının dinle ilgilenme düzeyi ve dindarlık görünümlerine odaklanılacaktır. Kutsal mekan merkezli gerçekleştirilen çalışmada, ziyaret adı verilen mekanlarda sergilenen ritüeller ve yine bu mekanlar çevresinde oluşmuş anlatı geleneği ele alınacaktır.

Kadın Dindarlığı Bağlamında Kitabî Din ve Halk Dini Dikotomisi

Alanyazında metodolojik yaklaşım ve kuramsal şemalarla dinî fenomenler açıklanarak çeşitliliğin ortaya konulduğu ve karmaşıklığın giderilmeye çalışıldığı tipolojik sınıflandırmalar ortaya konulur. Bu tipolojik yaklaşımların başlıcalarından halk dini, kitabî dine karşıt kültür, alt kültür oluşturur. Bu yapılar, “resmî” veya “kitabî din” ile “halk dini” ve/veya “halk dindarlığı”nı şeklinde birbirinden net bir biçimde ayrılır. Yoder’e göre dindarlık tipojilerinden halk dini, geleneğin şekillendirdiği bir inanç yapısı olarak “dinin halk kültürü boyutu” ya da “halk kültürünün dini boyutunu” ifade eder (1974, s. 2).

Kitabî dindarlık formel yapıya (İslamî dairede ayet, hadis ve sünnet) bağlı olarak yaşanan dindir. Sosyal yaşam piramidinde yükseldikçe din algısı ve yorumu daha derinleşip felsefileşerek içe dönük bir hal alır, dolayısıyla yüksek entelektüel boyutlara sahiptir (Günay, 2003, s. 7; Altan, 2010, s. 12). Tektanrıci dinlerin daha kesin bir tanımı olması yazıya geçen kuralları, koşulları bulunması nedeniyle kitabî dinde halk dinine göre söyleneceye yönelme pek seyrek görülür (Eyuboğlu, 1998, s. 7). Söz konusu dikotomi, kadın dindarlığı açısından ele alındığında dini sistem içerisinde kadın tasavvurun formel din kaynaklarıyla (ayet, hadis, sünnet) veya kültürel aktarımın bir sonucu olarak geleneksel unsurlarla şekillenmesini ifade eder. Elbette bu durum kültürün akışkanlığı içerisinde sınırları keskin olarak çizilebilecek bir olgu olmayıp son derece girift bir yapı sergiler.

Kitabî din ayet ve hadislerden hareketle yazılı kurallara sahip olmasından dolayı sistemli ve kurumsallaşmasını tamamlamış bir yapıdadır. Halk dininin anlatı ve söylene merkezli yapısı geniş bir alanda hayatın her alanıyla ilgili yoruma ve esnek uygulamalara sahip olmasına sebep olmuştur. Kurumsallaşma niteliğinden dolayı halk dinine göre yoruma biraz daha kapalıdır. Kitabî din, teorik İslam’ın esasları çerçevesinde şekillenirken halk dini pratik İslam’ın esasları

çerçevesinde şekillenir. Teorik ve pratik esaslar arasındaki ayrım, yüksek İslam’la halk İslam’ı arasında bir ikilik oluşturur. Merkez-çevre, elitist-popülist, siyasal-kültürel, kitabi-ümme, Ortodoks-Heterodoks şeklinde ayrımlar kendiliğinden bir ve tek İslâm anlayışını ortadan kaldırarak çok sayıda değişik İslam’ın yani Kur’an ve Sünnet çerçevesinde formüle edilen bir teorik İslam’ın çok değişik ifade biçimlerinin bulunduğunu varsayar. Açıkça bu yaklaşım; İslâm’da çokluk, çeşitlilik ve farklılığa vurgu yapar (Su, 2009, s. 13-14).

Geleneksel unsurların dini sistemi değiştirip dönüştürmesi ile “geleneksel dindarlık” tipolojisi oluşur. Halk dini yaşama ve yaşatma anlamında geleneğe başvurur. Halk, geleneklerini devam ettirirken dini inancını da gelenekleriyle besler. Zira halkın yaşamış olduğu rûhiyat, halkın mevcut bilgisi, geleneği dışsallaştırıp dini dosdoğru bir şekilde yaşayabilecek güçte değildir. Bu da dini bilgiden yoksun sayılabilecek halkın dindarlık noktasında geleneğe başvurmasını kaçınılmaz hale getirecek, bilgi ve davranış farklılıklarına yol açacaktır (Erenler, 2017, s. 10). Bu farklılığın bir yönü olağanüstü güçlerle insanların kurmuş olduğu ilişkidir. Bu ilişki çeşitli iyileştirme pratiklerinin de kökenini oluşturmuştur (Kaplan, 2011, s. 150). Dinsel büyüsel pratikler hayatın her alanında yer alırken pratiklerin özellikle halk hekimliği aşamasında yoğunlaştığı görülür. Halk dininde dinsel ve büyüsel uygulamalarla doğaüstü ile ilişkilendirilirken kitabî dine İslam’ın büyüü yasaklayıcı tavrı sebebiyle sadece dinsel nitelikte uygulamalar görülür.

Halk dini; ritüelleri, inanışları, anlatılarıyla hayatın her alanında gözlemlenebilen,³ kitabî dinin formel, normatif yapısından uzak fakat girift yapısı ve senkretik nitelikleriyle ayrıca değişim ve dönüşüme uğrayan dinamik yapısı sebebiyle keskin çizgilerle ayrılamayan bir olgudur. Kitabî dinin bilgi boyutundan yoksun sayılabilecek halk, halk bilgisine başvurarak dindarlık noktasında geleneğe sarılır. Bu da tarihsel süreç içerisinde kitabî din ve halk dini arasında bilgi ve davranış esasında farklılaşmalara sebep olur. Bu yer değiştirmenin yoğun biçimde iç içe geçmiş olmasından dolayı dinin gelenekselleşmesi ya da geleneksel olanın dinî bir kimliğe bürünmesi, kaygan bir zeminde gerçekleşir. Kültür değişimlerinin genel yapısı sebebiyle tek bir nedenle açıklanamayacak durumdadır.

Günümüz Türk dünyasında “halk dini” veya “halk dindarlığı” söz konusu olduğunda, orada sadece geniş kitlelerce kendilerine olağanüstü güçler veya üstün haller atfedilerek kutsal bilinen ve bu bakımdan çeşitli dilek ve amaçlarla ziyaretlere konu teşkil eden adak ve ziyaret yerleri etrafında oluşmuş bulunan dinî kültür ve dindarlık boyutu yer almamakta; onun başka birçok unsurlardan oluşan yönleri de bulunmaktadır. Böylece oraya tasavvuf ve özellikle de onun halk katlarında organize olmuş formları olan tekke ve tarikatlar, marjinal Sufilik, Alevîlik ve Bektaşiliğin yanı sıra oldukça çeşitli kaynaklar ve etkileşimlere dayalı başka bir çok unsur, büyüsel inanış ve uygulamalar yahut “halk inanışları ve âdetleri” gibi hususlar da dahil olmakta; bu bakımdan da en genel çerçevede değerlendirildiğinde, Müslüman Türk dindarlığı egemen formu altında daha çok sözlü kültüre dayalı güçlü bir tür “halk dindarlığı” olarak karşımıza çıkmaktadır (Günay, 2003, s. 7).

Kültler, inanışlar, inanç anlatılarından bezeli ziyaret fenomeni, içerisinde kadına has görünüm alanının halk dini/dindarlığı olgusuna uygun olarak kültürel kodlardan meydana geldiği görülür. Çalışmada, öncelikle ziyaret yerlerinde gerçekleştirilen ritüellerde kadına has unsurlar vurgulandıktan sonra inanç anlatılarından kadın veliler etrafında gelişen menkıbelerdeki kadın üzerine inşa edilen geleneksel kodların tespiti ele alınacaktır. Kuşaklar boyunca canlılığını koruyan geleneksel unsurların şekillendirdiği dine bakış açısının kadın

³ Türk karikatüründe halk dini olgusunun göstergeleri hakkında bk. Akın, 2020a.

üzerinden nasıl görüldüğü üzerine değerlendirmeler yapılacaktır. Siirt ziyaret kültüründe önemli bir yer teşkil eden kadın velilere gösterilen ilgi, bu tarz bir okumanın gerekliliğinin ifadesidir.

Veli Kültü ve Etrafında Şekillenen Ziyaret Kültürü

Ziyaret kültürü, birey/toplum tarafından keramet taşıdığına inanılan, saygı duyulan, dileklerde bulunulan ve bu çerçevede de ziyaret edilerek kült kabul edilen veliler etrafında şekillenir. Veli sözcüğü ise Arapça vela, yahut veliye (yaklaşmak, yakın olmak) fiilinden türemiştir. Sözlükte “dost, ahbap, arkadaş, yardımcı, komşu” vb. anlamlara sahiptir. Veli sözcüğünün çoğulu olan evliya ise “Benliğini Allah’ta yok etmek suretiyle bir takım üstün vasıflar kazanarak harikulade şeyler izhar edebilen büyük insan” manasındadır. Veli kültü olağanüstü güçlere sahip olup Tanrı’ya yakın kabul edilen bir şahsiyetin herhangi bir konuda - sağ veya ölü iken- yardımının dokunacağına inanılması ve bunu temin için ritüel yollara başvurulmasıdır (Ocak, 1983, s. 1-6). Veli kültünün şekillenmesinde, İslâmiyet öncesi Türk inançları, Budizm, Şamanizm, Hıristiyanlık gibi inanç sistemlerinden alınan birtakım öğeler ve özellikle atalar kültü etkili olmuştur (Ocak, 1992; Pehlivan, 2009; Erol, 2018). Kültürel süreklilik içerisinde ziyaret amacıyla gidilen türbelerin çok köklü bir inanç ritüeli olması, Türk kültürü ile ilgili ilk yazılı belgeler olan Orhun Kitabelerinde “bark” olarak geçmesinden ayrıca anlaşılır: “İşan” terimi Orta Asya’da ziyaret fenomenini ifade etmek için kullanılmış hatta bir kısım araştırmacılarca olay “işanizm” şeklinde adlandırılır (Günay ve Güngör, 1977, s. 109; Günay, 2003, s. 7).

M. Fuat Köprülü, (2000, s. 58) adlı eserinde derviş, eren tipi ocak mensuplarını kamşaman tipiyle açıklar. Ahmet Yaşar Ocak, yerleşimci dervişler şeklinde adlandırdığı Dede Garkın, Hacı Bektaş, Emirci Sultan ve daha birçok şahsiyetin tıpkı Orta Asya’da bazı şamanlar gibi kabile şefleri olduklarını belirtir ve Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkin role sahip olduğunu ifade ettiği karizmatik şahsiyetlerin sadece dini değil siyasi reis konumunda bulunduğunu da söyler (2014, s. 35). Anadolu’da yaşamış veli adı verilen ulu şahsiyetlerin sayısı, bütün Türk dünyasında olduğu gibi oldukça fazladır. Bu sebeple Ocak’ın veli tiplerini ele aldığı kapsamlı sınıflandırması dikkate değerdir (1983, s. 15 16; 1992, s. 18-27).⁴ Tarihsel süreçte velilerin dini etkilerinin yanı sıra siyasi, sosyal alanlarda da dikkate değer rol almış olmaları, toplum içerisinde güçlü bir konumda yer almalarını sağlamıştır.

Veli kültünden sonra ziyaret kültürünü çözümlemeye bir diğer önemli kavram “kutsal mekan” kavramıdır. Halk dininin karakteristik bir boyutu (Günay, 2003, s. 6) olan ziyaret kültürü, kutsal kabul edilen bir mekanda gerçekleşir. Dolayısıyla ziyaret kültürünü bağlamından koparmadan anlamlandırabilmek için kutsal mekana odaklanmak gerekir. Kutsal, E. Durkheim’e göre “kaynağını toplumdan alan kolektif değerler sistemidir. Hiçbir taş, ağaç, kaya, mezar, türbe vb. kendiliğinden kutsal değildir. Onlara kutsallık kazandıran, mana diye tanımlanan ve yayılcı bir karaktere sahip olan görülmeyen güçtür” (Durkheim, 1923, s. 47). Bir mekanda insanlar kendilerini aşkın varlığa daha yakın hissediyorlarsa o mekanı diğer yerlerden farklı görmüş, kutsal saymışlardır (Elmacı, 2017, s. 15). Kutsal mekanlarda gündelik yaşantının dışında tutulma davranışı “tabulaştırma” ile devam eder. Kutsal mekanların etkin olarak var olabilmeleri için dünyevi ilişkilerden uzak tutulmaları gerekir (Wach, 1995, s. 13). Gündelik yaşantının dışında tutulma davranışı, kutsal mekânın çeşitli zamanlar ve durumlarda

⁴ Ocak, Anadolu’da veli tiplerini mahalli ve genel veliler olarak sınıflandırdıktan sonra, kültlerinin niteliğini ve şahsiyetlerini merkeze alarak daha kapsamlı bir sınıflandırma yapmıştır.

ziyaret edilmesi şartıyla gerçekleştirilir. Belli bir takvime bağlı ziyaretler olduğu gibi belli bir ihtiyacın hasıl olması dolayısıyla gerçekleştirilen ziyaretler de vardır.

Bilindiği gibi; toplumun hissetme, inanma, yargılama biçimi, değerler ve tutumlar dizgesini etkiler. Toplumun sosyo-kültürel hayatını dolayısıyla insanın yaşam karşısındaki tutum ve davranışını önemli ölçüde etkileyen ve şekillendiren veliler, yaşadıkları dönemlerde insanların sevgisine ve ilgisini kazandıklarından öldükten sonra da onlara hayatlarında gösterilen saygı, türbelerine yapılan ziyaretlerle kendisini göstermiştir. Bu ziyaretlerin diğer başlıca sebepleri ise onların yol göstericiliğinin devam ettiğine ve ahirette kendilerine şefaathçi olacaklarına inanılmasıdır. Ziyaretler çevresinde gelişen kültürün kutsal mekanlardaki insanların tutum davranışlarını belirlediği ritüel adı verilen dini mahiyetteki bazı davranış örüntülerini oluşturduğu görülür. Söz konusu kültürün bir yanını, kadına has tutum, davranış, rol, inanç vb. değerlerden oluşan kadın kültürü oluşturur.

Ziyaret yerlerinde gerçekleştirilen ritüellerin sosyal normlarla olan ilişkisinde uygulanan ritüellerin yaptırım gücü olması ve kuşaklar boyu canlılığını koruması bir sosyal norm haline dönüşmesini sağlayabilir. Burada söz konusu normun caydırıldığına bağlı olarak gelenekselleşmesi mümkünken halk yaşamında adet olarak da kalabilir. Böylelikle bireylerin ya da toplumların/grupların yaşam ve düşünce dünyasını biçimlendiren mekâna yönelik kanonlaşmış yerleşik özellikler ortaya çıkmaktadır. Kadın dindarlığı da bunun odaklanması ve çözümlenmesi gereken bir noktasını oluşturur.

Türk dünyasında çeşitli unsurları ve yönleri ile türbe, adak ve ziyaret dindarlığı toplum kültürü ve “yaşanan din”in çok önemli bir vechesini oluşturmakta; veli, eren, evliya, ermiş, abit, zahit, alim, sofı, seyit, gazi, mübarek, pir, dede, baba, abdal, şehit gibi adlarla anılan kimselerin yattıkları yerler olarak bilinen yatır, türbe, kümbet, tekke, ziyaret, dede mezarı gibi adlarla anılan kutsal mekanlar, sahip oldukları manevî güç ve meziyetler sayesinde çok önemli birer çekim merkezi olarak kalmaya ve türlü dilek ve amaçlar ve belli usullerle ziyaretlere konu olmaya devam eder (Günay, 2003, s. 7). Bir toplumun inanç temelli kültür ekolojisini, yaşayış biçimini tanımlamak/anlamlandırmak/haritalandırmak için söz konusu kutsallık taşıyan ziyaret yerleri üzerinde odaklanmak doğru bir yol olur.

Ziyaret fenomeni, morfolojik yapısı ile taş, mezar, su, ağaç, mevki, ev ve mağara gibi bir takım varlık ve yapılarda tezahür eder. Ziyaret kültürü bir fenomen olarak bünyesinde çeşitli amaçlar ve yasaklar barındırır. Ziyaret yerlerinin kendilerinden kerametler, feyzler ve bereketler fışkıran ve bu sıfatla insanları kendilerine çeken kutsallık temelli cazibe merkezleridir. Yöre halkı belli bir dilek ya da isteğe bağlı olmaksızın sadece “saygı sebebiyle” ziyaretlerini gerçekleştirir. Ziyaret fenomeni, toplumsal etkileşimler çerçevesinde ait olduğu toplumsal çevrede hüküm süren çeşitli sosyal, sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerin etkilerine göre belirlenen, çeşitlenen bir dinamizm çerçevesinde gerçekleşen bir olgudur. Kimi ziyaret yerleri cazibesini ve şöhretini giderek artırırken kimi ziyaret yerlerinin tersine disfonksiyonel bir konuma itilerek sönüp toplumsal vicdanın derinliklerine gömülür ya da uygun şartlarda yeniden fonksiyonel biçimde canlanır veya onlara yenileri eklenir (Günay, 2003).

Ziyaret yerlerinde orada yatanın yahut yatanların ruhuna üç İhlâs bir Fatiha okumak, Kur'an okumak, namaz kılmak, dua etmek, zaten onların da devamlı ibadetle meşgul olduğunu kabul etmek, bu amaçla türbeye su, seccade, tespih, vs. bırakmak, vb. şeklinde dini ve kültürel vecheler gerçekleştirilir. Bunların yanı sıra ziyaret içerisindeki birtakım usul, âdâb ve menâsik (törenselleşmiş) niteliği olan ziyaret kuralları vardır. Ritüel olarak adlandırılan bu kuralların başlıcası ziyaret zamanıdır. Bunun dışında, duruma ve ihtiyaca göre her zaman için ziyaretler gerçekleştirilebilir. Ziyaret öncesinde, esnasında veya sonrasında yapılan bez bağlama, pilav pişirme, taş sürme vb. ritüellere örnektir (Günay, 2003; Karakaş, 2014).

Kaynağı eski inançlar olan bu inanışların özellikle kadınlar arasında canlı olduğu ve gerçekleştirilen ritüellerin motivasyonunu oluşturduğu görülür. Bu halk inanışları kadınların ziyaret yerlerindeki davranışlarına yön vermektedir. Kuşaklar boyunca insanın etrafını kuşatan kültürel donatıların bir sonucu olarak kadına ait inanma biçimi, kendine has bir tipoloji oluşturmuştur. Halk dini olarak nitelendirilen olgu içerisinde kadın dindarlığını şekillendiren söz konusu kodlar gözlemlenebilir. Kadın dindarlığı olgusunu; bütün boyutlarıyla anlamak, bir yönüyle kutsal mekanlar olan ziyaret yerlerinde kadına yönelik ritüellerin çözümlenmesine bağlıdır. Söz konusu ritüellere kaynaklık eden inanışlara ayrıca değinilecektir.

Kutsal mekanlarda kadın dindarlığın alanı ve sınırları, gerçekleştirilen ritüellerden hareketle belirlenmeye çalışılacaktır. Söz konusu ritüeller, geçmişin ürünleri bakış açısının uzağında, performans teorisinin kuramsal altyapısıyla dinamik iletişimsel bir süreç olarak ele alınmıştır (Çobanoğlu, 2016, s. 318). Çocuk sahibi olma, hayırlı bir eş, ev sahibi olma vb. amaçlarla gerçekleştirilen ziyaretlerde kadına has tutum ve davranışların tespit ve değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Dindar kadın algısının izlerini sürmekte sözlü ve yazılı diğer kaynakların yanı sıra kutsal mekanlarda gerçekleştirilen ritüellerin ve inanç anlatılarında kadına bağlı olarak çeşitlenen keramet motiflerinin dikkate alınması, olgunun bütüncül bir şekilde ortaya konabilmesine katkı sunacaktır. Siirt kültür coğrafyası düşünüldüğünde, halk dininin temel bileşenlerinden olan ziyaret kültürü, kadının dini yaşama biçimini kamusal alana taşıdığı önemli bir fenomendir.

Bu bilgiler ışığında, literatür taraması ve saha çalışması neticesinde veli kültü etrafında şekillenen ziyaret kültürü ve kadın dindarlığına ilişkin bulgulara doğurganlık gücünün kazanımı dikkat çeker. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Siirt yöresinde de kadınların doğurganlık gücünü kazanabilmek için özellikle veliyeleri tercih ettikleri görülür. “Doğurganlıkla ilgili kerametler, ata kültürünün en yaygın yönlerinden biridir ve kısır kadınların büyüsel yollara başvurarak çocuk sahibi olma ümidi beslemelerinden yalnız İslam ülkelerinde değil, dünyanın her yerinde söz edilir” (Schimmel, 2012, s. 221).

Hesta kaplıcası civarındaki “Pire Del” ve Tillo ilçesinde bulunan çeşme, çocuk sahibi olma arzusuyla sıkça ziyaret edilen yerlerdir (Karakaş, 2012, s. 2155; Karakaş, 2014, s. 99, KK2). Hesta kaplıcası ziyaret yerinde, Belkıs'ın doğum esnasında çektiği sancılar sonucu ayağını vurduğu yerden çıkan su, aynı zamanda kısır kadını dölleyebilecek bir güce de sahip olduğuna inanılır. Ayrıca bu ziyaret yeriyle ilgili bir diğer inanış ise doğum öncesi ziyareti gerçekleştirerek söz konusu suyun karına sürülmesi ile doğumun daha sancısız geçeceği inanışıdır (Karakaş, 2014, KK3, KK4). “Hesta Kaplıcası 1” adlı Siirt kadın evliya menkıbesinde aktarılan mesajı kavrayabilen dinleyici ulu şahsiyetin açmış olduğu yolda ilerler. Halk dininin önemli bir alanını oluşturan ziyaret fenomenini gerçekleştirerek hayatından, dersler çıkardığı kişinin kerametinden ve bereketinden yararlanmak ister (KK8).

Siirt'in Tınaztepe Mahallesi'nde halk tarafından Zeviye mezarlığı olarak bilinen alanda yer alan Şeyh Zeynep türbesinde; çocuk arzusuyla diğer kutsal mekanlarda olduğu gibi dualar edilir, dilekler dilenir. Ayrıca söz konusu ziyaret yerine bazı ziyaretçilerin bebek dileğiyle bebek patikleri bıraktıkları görülmüştür (KK5, KK7). Kısmetinin açılmasını isteyen genç kızlar, çocuk sahibi olmak isteyen kısır kadınların Muhammed-i Ali türbesine üç günlük ziyaret gerçekleştirirler⁵ (KK1, KK2). Yeşil su kuyusu ziyareti de aynı şekilde kısır kadınların çocuk sahibi olmak amacıyla ziyaret ettikleri mekanlardır (Karakaş, 2012, s. 2154; Karakaş, 2014, s. 75, KK9). Baba Mele Süleyman Mezarlığı da doğurganlık gücü kazandırması amacıyla sıkça

⁵ Muhammed-i Ali festivalinin çözümlenmesi ve işlevleri hakkında bk. Akın, 2020b.

ziyaret edilen kutsal mekanlardandır. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, bu mezardan üç hafta üst üste toprak alır; bunun bir kısmını yer, kalan kısmıyla da banyo suyuna katarak yıkanır (Karakaş, 2020a, s. 122). Doğum sonrası ritüellerinin de ziyaret yerlerinde yoğun olduğu görülür. Ağaç kültü temelinde şekillenen ritüelde ziyaretçi adağını ağacın altına bırakır. “Eruh’un Dağdöşü köyünde doğum yapmış kadın, sütü yetersiz ise köyden uzak, iki yol ağzındaki yaşlı bir ağacın yanına gider, dualar okur; yanında getirdiği bisküvi, şeker, kek gibi şeyleri ağacın çevresindeki taşların üzerine bırakır. Bu ağaca “süt veren ağaç” anlamında “darâ şî” adı verilir” (Karakaş, 2020b, s. 25).

Kadınların kutsal mekanlardaki eylemlerinde uyuma ritüeli ile çocuk sahibi olma arzusunu ifade ettikleri görülür. Ziyaret yerlerinde uyuma ritüeli gerçekleştiren kadınlara Zemzemü’l Hassa adlı veliye’nin görünerek gelecekte çocukları olacağını müjdesini vermesi, halk arasında yaygın olan bir inanıştır. Veysel Karani türbesinde uygun yer olmamasına rağmen söz konusu inanış gereği oturduğu yerde uyumaya çalışan kişiler görmek mümkündür (KK3).

Siirt merkezde Doğan Mahallesi sınırları içerisinde canlılığını koruyan bir ziyaret olan Şeyhü’s Sibre çocuklu kadınlı tarafından ziyaret edilir. Bir hastalık sonucu sürekli ağlayan çocuklar ve yeni doğmuş sürekli ağlayan bebekler götürülerek şifa aranır. Dualar edildikten sonra bir iğne yakında bulunan kuyuya atılır. Şeyhü’s Sibre adlı ziyaret yeri, çocuklu annelerin yaygınlığı ile kadın dindarlığının özellikle görünür kılındığı kutsal bir mekanlardandır. Benzer biçimde Pir Hasan türbesi de annelerin çocuklarıyla birlikte geldiği çocukların türbeye yatırılarak sonrasında elbiselerinin de bırakıldığı sağaltmaya yönelik ziyaretgahdır (KK4).

Şeyhü’s Sibre türbesinde olduğu gibi Şeyh Gırdi türbesine de sürekli ağlayan bebekler götürülür. Ziyaret yerinde bulunan ağacın altında bebekler uyutulmaya çalışılarak şifa aranır. Çocuk ağacın altında uyur ise bir daha ağlamayacağı inanışı halk arasında hakimdir (Karakaş, 2014, 94, KK10). Saha çalışmalarında kaynak kişilerden bir tanesi küçükken annesinin kendisini bu ağacın altında uyuttuğunu ifade etmiştir (KK10). Bebeklerin sağlıklı olması için götürüldüğü bir diğer ziyaret yeri Kurtalan’daki Şeyhler Mezarlığı’dır (KK6).

Siirt yöresine has ziyaret kültürü etrafındaki kadın dindarlığında kadınların kendilerinden çok bebekleri, çocukları, eşleri ve hane halkı için ziyaretler gerçekleştirildiği görülür. Elbette bu tespitte görüşme yapılan kaynak kişilerin yaş durumu önemli bir etkidir. Gençlik çağlarında hayırlı bir eş dilekleri de azımsanmayacak kadar fazladır. Bu noktada, kadınların kendi sağlığı için özellikle tercih ettikleri ziyaretler de vardır. Gözleri görmeyen bir kadın, Şeyh Alâeddin’in mezarına gider, mezardan bir el çıkar ve kadının gözlerini siler. Bu olay üzerine kadın görmeye başlar (Karakaş, 2014, s. 38, KK5). Ayrıca Şeyh Alaeddin türbesine gerçekleştirdiği ziyaretler sonucunda diz ağrıların iyileştiği de ifade edilmektedir (KK10).

Evliyalar olumsuz olaylarda bir kişinin veya nesnenin varlığını geliştirmek veya azaltmak için ritüelik veya sembolik eylemlerle manevî güçleri dönüştürme gücüne sahiplerdir (Roberts: 2009, s. 117). Siirt’in Tillo ilçesinde geçim sıkıntısı çeken kadınlar evlerinin bereketinin artması amacıyla türbenin bulunduğu mekanın bir yerine evlerinin anahtarlarını gizlerler (KK7, KK2). Böylece evliyanın manevî gücünden yararlanılarak bu olumsuz durumdan kurtulmak istenir. Dolayısıyla söz konusu türbeye yapılan ziyaretler, bölgenin inanç belleğinde yer edinen ritüelik ve sembolik eylemleri de içerir.

Ziyaret yerlerinde kadınların çeşitli motivasyonlarla gerçekleştirdiği ritüellerden hareketle yöreye has bir kadın dindarlığı olgusunun varlığı dikkat çeker. Kadın dindarlığının görünümü olarak ritüellerin ve gerçekleştirilen adakların kadınların doğurganlık gücünü kazanabilmesi, daha acısız ve ağrısız doğum, çocukların gelişme, konuşma, yürüme rahatsızlıkları ve evin bereketinin artması vb. istek ve dileklerle gerçekleştirildiği görülür.

Veli Kültünün Anlatı Boyutu: Menkıbeler

Anonim halk edebiyatının önemli ürünlerinden olan menkıbeler, Türk sözlü kültürünün temel yapı taşlarındandır. Menkıbeler, karizmatik dini şahsiyetlerin çevresinde oluşup ve gelişen Türk inanç tarihinin köklü, milli hazineleridir. Bir tür olarak bünyesinde barındırdığı Türk inanç değerleriyle ilgili unsurların kuşaklar boyunca aktarılmasını sağlayarak kültürün sürdürülebilirliğine katkı sunar. Bir rol-model olarak evliyanın olumlu özelliklerini anlatı geleneği içerisinde harmanlayarak istendik davranış ve tutumların günümüze taşınması noktasında menkıbeler büyük bir ihtiyacı karşılar. Menkıbeler, öznesi olan kutsal şahsiyetler ile kültürel sürekliliğe katkısı açıkça görülebilen halk edebiyatı türüdür.

Menkıbeler, anonim halk edebiyatında efsane türünün bir alt türü olarak evliya yaşamlarına ve kerametlerine odaklanan türdür. Çalışmanın da konusunu oluşturan menkıbe türü üzerine geniş bir tanım Doğan Kaya tarafından yapılmıştır:

Menakıpname tabiatüstü niteliklere sahip ermiş kişilerin hayatlarıyla ilgili sahnelerin anlatıldığı hikâyelerdir. Menakıpnamelerin genellikle mensur olmakla beraber manzum-mensur, hatta manzum yapıda olanları da vardır. Menakıp ‘Allah’ın dostluğunu kazanmış veli denilen büyük şahsiyetlerin izhar ettikleri kerametleri anlatan küçük hikâyeler’ demektir ve ‘övünülecek güzel iş’ anlamına gelen ‘menkıbe’nin çoğuludur. İran edebiyatında, XVI. yüzyıldan itibaren başta Hz. Ali olmak üzere On İki İmam’ı öven şiirler için de menakıp kelimesi kullanılmıştır. Menkıbeler, IX. yüzyıldan itibaren vücut bulmaya başlamış ve kısa zamanda bütün İslam dünyasına yayılıp çoğalmıştır. Müslüman Türk topluluklarında Şamanist ve Budist menkıbeler, İslami kisveye büründürülerek anlatılmıştır” (Kaya, 2007, s. 512).

Menkıbeler genelde ulu şahsiyetin üstesinden gelmesi gereken bir durumda kerametini sergileyerek faziletlerini ortaya koyması üzerine kurulu olsa da genel anlamda menkıbeler velinin, yaşamındaki her türlü halini – yardımseverliğini, cihat yapmasını vb.- konu edinir (Pehlivan, 2009, s. 91). Ahmet Yaşar Ocak, menkıbelerin aktarılmasında sözlü kültür ile yazılı kültür arasındaki ilişkiye değinerek “menakıp”, “menakıpname”, “velayetname” kavramlarına açıklık getirir: “Bunlar, ilk önce tasavvufi tabakat (biyografi) kitaplarında ve evliya tezkirelerinde yer almıştır. Tek bir veli hakkındaki menkıbeleri toplayan eserlere ise menakıp, menakıpname ya da vilâyetname (velâyetname) adı verilir” (2013, s. 25).

Efsaneler, menkıbeler ve memoratların oluşturduğu inanç anlatıları; bünyesinde barındırdığı inandırıcı nitelikler ile toplumsal hayatta ve birey üzerinde birtakım olumlu işlevler barındırır. Menkıbelerin yörede canlılığını koruması ve yöre halkı ile evliya arasındaki duygusal boyuta bağlı olarak sosyal işlevlerin yönü ve nicel durumu değişiklik gösterir. Söz konusu işlevlere şu şekilde örnekler verilebilir:

Efsaneler, destan, masal, fıkra vb. diğer halk edebiyatı ürünleri gibi gelenek taşıyıcılığı, eğitme, sosyal motivasyon, yararlılık, bütünleştiricilik, dengeleme, bir düşüncüyü destekleme, sosyal eleştiri ve denetim mekanizması, dikkat çekme, az sözle çok şey anlatma, son sözü söyleme, kıssadan hisse kapma, gerilimleri yumuşatma, eğlendirme, güldürme ve rahatlatma fonksiyonlarıyla sosyal yapının güçlü tutulmasında çok önemli görevler üstlenmektedir” (Eker, 2004, s. 315-316).

İnanç anlatıları halkın kendi düşüncesi, mantığı, inancı ve hayal gücüne göre birtakım kanıtlara başvurduğunu; bu çerçevede efsane, menkıbe ve kerametler, ziyaret yerlerinin tabiatüstü yahut olağanüstü kutsal güçlerle donandıkları noktasında sosyal çevreleri ikna ve inandırmaya yarayan ve böylece onların kutsallaşıp meşrulaşmasını sağlayan vasıtalar olarak efsane, menkıbe ve kerametlerin işlevlerinden yararlanırlar (Günay, 2003, s. 14). Dolayısıyla inanç anlatıları kült merkezli ortaya çıkarak çok önemli toplumsal işlevleri yerine getirir. Bu atmosferde, geleneksel inançların inanç ve inanılabilirlik hakkında diyalogun oluşturulmasına izin veren anlatı biçimleri bu geleneğin sürdürülmesine katkı sunmuştur (Roberts, 2009, s. 120). Gelenek, istendik ve istenmeyen davranışlardan oluşan “geleneksel bilgi”yi barındırır. Mesaj ve çevresinde gelişen istendik ve sapma davranışlarının aktarılmasını sağlama işlevine hizmet

eder. İnanç anlatıları ve ritüeller bireylerin davranışlarını yönlendirerek istendik tutum ve davranışların geliştirilmesine yardımcı olur.

Siirt menkıbelerinde ⁶ dindar kadın algısının ortaya konulması adına analiz ve değerlendirmelere geçmeden önce veliyelerin kahramanı olduğu menkıbelerin erkek ulu şahsiyetlere göre hacim olarak az olduğunu vurgulamak gerekir. Buna karşın kadın ulu şahsiyetler; manevî, ahlakî ve dinî üstün faziletleri sebebiyle bölgedeki türbelerde büyük saygı görmekte, menkıbeleri ise canlı bir inanç anlatı geleneği içerisinde kuşaklar boyunca anlatılmaktadır. Veliyelerin kerametleri, sözleri, tutum ve davranışları halk belleğinde yaşayarak yöre insanın istendik tutum ve davranışlar geliştirmesinde ve rol model alınmasında önemli işlevi karşılar.⁷

Veliyelerin tarihsel kişiliklerinin yanında sözlü gelenekte kişiliklerinin efsanevi kişiliğe doğru dönüşüm yaşadığı dikkat çeker. Söz konusu veliyelere isnat edilen kerametlerin çeşitliliği ve ulu şahsiyetine bağlı olarak olağanüstü olayların merkezinde yer alması, halk muhayyilesinden beslenerek diğer menkıbevi şahsiyetlerde görülen keramet motiflerinin alınması böylesi bir dönüşümü beraberinde getirmiştir.

Veliyeler etrafında aktarılan menkıbeler manevî ve ahlakî mesajlar içererek toplumsal kontrole ve kültürel sürekliliğe katkı sunar.⁸ Kadın velilerin üstün ahlaki duruşları halk için örnek teşkil ederek ideal tipi yansıtır. Menkıbelerde ahlakî normlar, veliyeler aracılığıyla işlendiği için inançla harmanlanarak kalıcı bir etki oluşturur. Veliyelerin menkıbelerindeki motifler ve iletiler anlatı geleneği içinde kuşaklar boyu işlenerek kadına has dindarlığa ait kültürel belleği oluşturur ve şekillendirir.

Kadın velilerin kerametleri doğrultusunda mesajlar ile ezoterik bilgi ve deneyimin aktarılması noktasında menkıbeler önemli kanallardır. Menkıbeler, evliyanın kirletme davranışına karşı vermiş olduğu tepkilerle kendine has bir gelenek oluşturabilmiş halk edebiyatı türlerindendir. Kerametlerin niteliğinin çözümlenmesi, geleneğin doğası ve anlamını kavrayabilmemize yardımcı olacaktır.

“Hesta Kaplıcası 1” adlı Siirt kadın veliyi konu edinen menkıbede Belkıs, Hz. Süleyman’dan yerine getirmekte zorlanacağını düşündüğü şu istekte bulunur: Bütün kuşların tüylerinden oluşan bir yastık istemektedir. Bunun üzerine Hz. Süleyman, bütün kuşları çağırır ve onlardan tüylerini ister. İlk önce yarasa gelir ve tüylerini döküp gider. Daha sonra baykuş gelir ve Belkıs için bu soğuk kış gününde tüylerini dökmek istemediğini söyler. Hz. Süleyman baykuşu cezalandırmak istediğinde Belkıs’ın talebiyle, tüm kuşları bağışlar ve tüylerini toplamaktan vazgeçer. Belkıs isteğinde ısrarcı olmamasından dolayı Hz. Süleyman, ona düğün hediyesi olarak kendi kaplıcası yanında bir başka kaplıca hediye eder (Karakaş, 2014, s. 135). Dinleyici, bu kadın evliya menkıbesine kulak verdiğinde isteklerinde ısrarcı olmama faziletini görür. Menkıbede aktarılan mesaj çerçevesinde kadının toplumsal rol olarak isteklerini kontrol etmesi aktarılır. Beauvoir, dindar kadının otoritesini alçakgönüllü bir boyun eğiş altında gizlediğini aktarır (1972, s. 43). Burada gerçekleşen ısrarcı olmama fazileti “alçakgönüllü bir boyun eğiş” olarak değerlendirilebilir.

⁶ Çalışmaya kaynaklık eden menkıbeler; Eryeşil’in (2001), Arslan’ın (2006), Karakaş’ın (2014) çalışmalarından ve 218K187 kodlu TÜBİTAK projesi kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmalarından elde edilmiştir.

⁷ Siirt menkıbelerinin değerler eğitimi bağlamında incelenmesi hakkında bk. Karakaş ve Akın, 2018.

⁸ Menkıbelerin kültürel sürekliliği sağlaması noktasında kontrol mekanizmasıyla ilişkisi için bk. Akın, 2020c.

Hesta Kaplıcası'nın bir diğer varyantı olan menkıbede Belkıs, Hz. Süleyman'ın Allah'a iman davetini reddeder. Sarayının kaybolması, çölde tek başına kalmak gibi başına çeşitli felaketler gelir. Bunun üzerine iman eden Belkıs'a Hz. Süleyman kaybolan sarayı yerine bir saray hediye eder. Güzel sarayın çevresinde ise Hesta Kaplıcası bulunmaktadır (Karakaş, 2014, s. 148). Menkıbede iman sahibi olmanın önemi, kadın üzerinden aktarıldığı görülür. Dolayısıyla menkıbelerin doğası gereği imanın yüceltilmesi söz konusudur. Bunun yanı sıra Belkıs'a saray hediye edilmesi geleneksel kodlarda yer alan kadın-ev arasındaki yoğun ilişki üzerinden okunabilir. Kadının ev kurması, ev işleriyle ilgilenmesi, ev içerisinde bulunması gibi geleneksel kabuller ve kalıp yargılar, söz konusu menkıbede dindarlığın büyük ölçüde kadın ile ilişkilendirilen kültürel görünümü bağlamında değerlendirilebilir.

“Amine Hacıyo 1” adlı menkıbede Hacıyo, evlendikten bir süre sonra kayınpederi hacca gitmeye karar verir. Kayınpederi hacda iken, kaynana ile gelin, bir gün sarma/dolma yaparlar. Bu sırada kaynana of çeker. Amine Hacıyo, kaynanasına neden ‘of’ çektiğini sorar. O da ‘Keşke bu yaptığımız sarmalardan senin kayınpederin de yiyebilseydi’ diye cevap verir. Amine Hacıyo da ‘İstersen bir kısmını bana ver de ona götüreyim’ der. Kaynanası, gelininin canının sarma istediğini, ancak utandığı için bunu dile getiremediğini düşünür. Bu yüzden ‘tamam al götür’ der.” Birkaç ay sonra kayınpeder hacdan döner. Köylüler onun elini öpmeye geldiklerinde hacı, benim elimi öpmeyin, bana sarma getiren geliminin elini öpün, diyerek onları geri çevirir. Bunu duyan kaynana, çok şaşırır (Karakaş, 2014, s. 151).

Hac ibadetini öneminin aktarıldığı söz konusu menkıbede veliyenin kerametini hazırladığı yemek üzerinden göstermesi toplumsal cinsiyet normlarına uyan bir durumdur. Kadın ve erkek cinsiyetlerin toplumsal rolleri göz önüne alındığında yemeğin hazırlanışından sunumuna kadar ki süreci ifade eden yemek kültürünün daha çok kadın merkezli şekillendiği fikri toplumda yerleşik bir düşüncedir. Yemek hazırlığı aynı zamanda ev işlerinden birisi olarak görülmesi dolayısıyla çoğu zaman kadına isnat edilen geleneksel rollerdendir. Dolayısıyla dindarlığın kadın açısından görünümü, kadın velilerin kerametlerini ev içi işler üzerinden göstermesiyle gerçekleşmiştir.

“Amine Hacıyo 2” menkıbesinde yıllar sonra Amine Hacıyo, evini babasının köyü olan Karasungur köyüne götürür ve oraya yerleşir. O, zamanının çoğunu bilhassa geceleri, bir akarsu kenarına giderek ve namaz kılarak geçirmektedir. Bir gün, iki gün derken aylarca devam eden bu ibadet, kocasının ve ailesinin şüphelerine neden olur. Her iki aile, onu takip etmeye karar verir. Bir gece Amine Hacıyo, ibadet etmek için yine aynı akarsuyun yanına gider. Bu sırada kendi ailesi akarsuyun bir kıyısında, kocasının ailesi diğer kıyısında onu izler. Kadın, namazını bitirip selam verdiği sırada sağına bakıp kendi ailesini, soluna bakıp kocasının ailesini görür. Kadın durumu anlar, çok üzülür ve şunları söyler: ‘Ya rabbi! Babam tarafındakilerin hepsi kalpten gitsinler, kocam tarafının da soyları hiçbir zaman çoğalmasın, iki olsun üç olmasın, üç olsun dört olmasın.’ Bu arada olaya şahit olan her iki aile de böyle mübarek bir zattan kuşkulandıkları için çok utanır ve evlerine geri dönerler. Karasungur köyünde bazı köylüler, hasta olmadıkları halde kalp krizi sonucu ölürler. Diğer köydeki ailelerde ise çocuk sayısı, genellikle ortalama üç veya dördür (Karakaş, 2014, s. 154).

İnanç anlatıları toplumsal yaşamın bir izdüşümü olarak sosyalleşme sürecine ve bu süreçteki üstlenilmesi gereken toplumsal rollere değinir. Menkıbeler kültürel değerleri taşıyıcı işleviyle idealler dünyasını kendi bakış açısıyla yansıtır. Daha önce vurgulandığı üzere toplumsal kontrolün gerçekleştirilmesinin bir yönü de kültürel kodlarla gelen toplumsal rollere uygun davranışlardır. Menkıbelerin tutum ve davranışlar üzerindeki belirleyici yönü ideal düzenin gerçekleşmesine yönelik bir işlevdir. W. Bascom (1954), folklorun işlevlerini sıraladığı çalışmada “sosyal değerleri, inanışları ve sosyal kurumları destekleme” işlevine vurgu yapar. Folklor, aile kurumundan başlayarak ekonomi kurumu, siyaset kurumu din kurumu vb. bütün

sosyal yapıyı destekler. Söz konusu menkıbede olaylar, aile kurumu etrafında gerçekleşir. Menkıbede aile kurumunun yönünü tayin eder.

Söz konusu menkıbede veliye kerametini karı-koca ilişkilerinde güven duygusunun önemine işaret edilerek kendisine şüphe duyanlar üzerinden sergilemiştir. Toplumsal cinsiyet algısında namus kavramının kadınlar üzerinden kurgulanması menkıbeyle uyushmaktadır. “Amine Hacıyo 2” adlı söz konusu menkıbede veliye kocası ve akrabalarıyla kurduğu ilişkilerden hareketle toplumsal ilişkilerin düzeyi hakkında fikir edinilir. Menkıbede ayrıca anonim halk edebiyatı ürünlerin bedduaların işlevlerinden düzen kurma amacına örnektir.

Amine Hacıyo hakkında anlatılan bir diğer menkıbede veliye, hacca gitmeye karar verir; ancak çocuğunu kime teslim edeceğini bilemez. Sonunda çocuğuna en iyi Yüce Rabbi’nin sahip çıkacağına kanaat getirir. Tevekkül ederek çocuğunu bir dağa teslim eder. Bir ceylan, dağda tek başına kalan yavruyu emzirir ve bir anne gibi ona bakar. Dağın yamaçlarından esen rüzgâr, çocuğun salınacağını sallar. Hacdan dönen kadın, çocuğuna kavuşur. Anne ve çocuğu ölünceye dek o dağda yaşarlar (Karakaş, 2014, s. 134). Amine Hacıyo’nun hac vazifesini yerine getirmek için çeşitli zorlukları aşması, bir kadın dindar olarak ibadetini verdiğini önem dolayısıyla ulu şahsiyeti ortaya çıkarırken söz konusu kerametın çocuğu üzerinden gerçekleşmesi anaç ruhu tekrar vurgular. Geleneksel kodlarda kadın anaçlığı üzerinden tanımlanması ve onun üzerine inşa edilmesi yaygın bir durumdur. Annelik, kadınlık cinsiyeti açısından toplumsal kadınlık rollerinden belki de ilk akla yerleşik kalıptır.

“Benetis Sıtra” menkıbesinde aktarıldığı üzere geçmiş yıllarda bu hamama evli kadınlar ayrı, genç kızlar ayrı günlerde giderlermiş. Genç kızların hamam günü olan bir gün kızlar, hamama girdikten sonra hamam kapısına askerler dayanır ve kızlardan kapıyı açmalarını isterler. Eskiden çıplak haldeyken duaların daha çok kabul olduğuna inanılırdı. Bu yüzden yedi kız, askerlerin içeri girememesi ve oldukları yerde hamamın yıkılıp kendilerinin de ölmesi için dua ederler. Allah, onların duasını kabul eder ve hamam yıkılır isterler (Karakaş, 2014, s. 161).

“Benetis Sıtra” menkıbesi barındırmış olduğu namus fazileti ile genç kızların ölümle sonuçlanan fakat temizliklerini koruyabildikleri bir yapı sunar. Namus, temiz olma vurgusu yapılarak kişilerin namusunu korumak adına ölümü bile göze almaları aktarılmıştır. Menkıbe, yörede canlılığını koruyarak manevî yaşama böylesi bir adanmışlığı ve manevî açıdan temiz olmanın gerekliliğini aktarması ile halka mesaj vermektedir. Namus algısının benzer örnekler de olduğu üzere kadın üzerinden verilmesi kadın dindarlığının menkıbelere özgü durumudur. Menkıbenin yöredeki canlılığı, kadın dindarlığının geleneksel unsurlarını modern dünya değişim ve dönüşüme uğratarak yaşamaya devam ettirir.

“Zemzemül Hassa” menkıbesinde, Hassa henüz beş günlük bir bebekken annesi, onu emzirmek için beşiğe yönelir ve beşikte bir nurun parladığını görür. Gördüklerini eşine anlatır. Eşi de kendisine “Sakın bu gördüklerinden kimseye bahsetme! İnşallah kızımız, hayırlı bir evlat ve veliye olacak” der. Zemzemü’l Hassa, on altı yaşına geldiğinde amcasının oğlu Sultan Memduh ile evlenir. Bir süre sonra ilahi aşka tutulan ve eşinden kendisi için bir mescit yaptırmasını ister (Karakaş, 2014, s. 167). Zemzemül Hassa’nın karizmatik şahsiyeti ortaya konularak veliye kimliği beşikte gerçekleşen nur kerameti ile ortaya konur. Menkıbede kerametın beşikte sergilenmesi kadın dindarlığına mahsus anaç niteliğin bir ifadesidir.

“Zemzemül Hassa” adına aktarılan bir diğer menkıbede, Hassa’nın annesi, Aişe Hanım, Zemzem’e hamile kaldığı gün tef sesleri ve üç değişik sestenden de bu gecenin mübarek bir gece olduğunu duyar. Arkasından bir nur görür ve bayılır. Uyanınca gördüklerini eşine anlatır. Hamileliğinin dördüncü ayında Allah’ın meleklerinden biri, ona temiz ve pak bir çocuğa hamile olduğunu söyler; benzer bir olay, yedinci ayda da tekrarlanır. Doğumdan üç gün önce de bu kez rüyasında yine bir meleğin ‘Allah için uyanık kalınız’ dediğini işitir (Arslan, 2006, s. 169).

Zemzemül Hassa adına başka bir menkıbede Hassa'nın ulu şahsiyeti sebebiyle çeşitli kerametler sergilediği vurgulanmaktadır. Hassa'nın bir veliye olarak doğum gecesi tefler eşliğinde müjdenmesi ve müjdeyi hamilelik döneminde meleklerin getirmesi dışıl niteliklere bağlı kerametler olarak sınıflandırılmalıdır.

Söz konusu örneklerden hareketle menkıbelerdeki kadın algısına dikkat çekilerek anlatı geleneği içerisinde dindar kadın tasavvuru bütün yönleriyle ortaya konulmuştur. Siirt bölgesinde canlı anlatı geleneği, kadının algılanışını etkileyerek şekillendirmiştir. Menkıbevî şahsiyetlerin tarihî şahsiyet veya halk muhayyilesinde yaşamış şahsiyetler olmasına bağlı olarak kadına olan etkisi farklılaşmaktadır.

Veliyeler, manevî ve ahlaki açıdan menkıbelerdeki diğer şahsiyetler üzerinde üstünlük kurmuş, kerametlerini sergileyerek mevcut düzenin tekrardan kurulmasını sağlamış ve üstün karakterleri ile yüceltilmiştir. Menkıbelerde olayın akışı içerisinde kadın algısından kaynaklı gerilimlerin kadın ulu şahsiyet lehine sonuçlandığı, bu durumun erkek karakterlerce de ifade edildiği görülmektedir.

Sonuç

Anlatı boyutunun dışında, bir fenomen olarak halkın manevî güç ve meziyetler sayesinde önemli birer çekim merkezi olan kutsal mekanların türlü dilek, amaç ve belli usullerle ziyaret edilmesini karşılayan ziyaret kültürü, cinsiyete bağlı farklılaşmaların sergilendiği kültür alanlarıdır. Ziyaretlerde ise kadın evliyalara kadın ziyaretçilerin rağbet göstererek dışıl kültürle ilişki kurulabilecek ritüeller aracılığıyla dileklerini ilettikleri görülmektedir. Ziyaret esnasında ziyaretin amacına yönelik maddi kültür unsurları, cinsiyet bazlı değişikliklerin okunabildiği ritüel faaliyetlerdir. Bebek isteyen kadın ziyaretçilerin bebek patiğini türbeye bırakması ya da eş isteyen kızların türbede bir gece geçirmesi bu duruma örnek oluşturur. Ziyaret yerlerinde kadın dindarlığının görünümü olarak ritüellerin, adakların kadınların doğurganlık gücünü kazanabilmesi, daha acısız ve ağrısız doğum, çocukların gelişme, konuşma, yürüme rahatsızlıkları ve evin bereketinin artması vb. istek ve dileklerle gerçekleştirildiği görülür.

Menkıbelerde evliya ve evliyanın etrafında gelişen olayları konu edinilerek anlatının odak noktasına evliya yerleştirilir. Anlatı boyunca evliya üstesinden gelmesi gereken bir olay veya durumla karşılaşarak kerametler sergiler. Siirt menkıbelerinde kadın evliyaların keramet motiflerinin kadın kültürü ve kadına isnat edilen toplumsal roller bağlamında gerçekleştiği görülmüştür. Veliyenin manevî gücünün bir göstergesi olarak sergilenen kerametler, veliyeyi istenmeyen durumdan kurtarıırken aynı zamanda veliye'nin ulu şahsiyetinin bir yönünü oluşturur. Veliye, üstesinden gelmesi gereken bir durumu aşarak ulu şahsiyetini yansıtır. Menkıbelerde veliyelerin üstün konumu, bölgenin inanç profilini etkileyerek veliyelere ayrı bir ilgi ve saygının olduğu görülmüştür. Menkıbelerde sergilenen kerametler ve veliyelerin cinsiyet temelli davranış ve tutumları, bütüncül olarak yöredeki kadın dindarlığı olgusunu şekillendirir. Siirt'te veliyeler etrafında şekillenen menkıbelerde namus, anaçlık rolü, ev vb. unsurların yoğunluğu, kadın dindarlığının inanç anlatılarında ne derece yoğun olduğunu gösterir. Ziyaret kültüründeki değişim tespit edilerek kadın dindarlığındaki değişim, dönüşüm, güncelleme süreçleri tespit edilebilir. Uygulamalı halkbilimi kapsamında yapılacak çalışmalar bu süreçlerde toplumsal sorunlara yönelik çözüm önerilerinde bulunabilir.

Kaynakça

- Akın, E. (2020a). Türk karikatüründe halk dini göstergelerinin grotesk ve uyumsuzluk kuramı açısından incelenmesi (1925-1975). *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (5), 70-91.
- Akın, E. (2020b). Muhammed-i Ali festivalinin çözümlemesi ve işlevleri üzerine inceleme. *Ritüelleri ve anlatılarıyla kutsal mekânlar (Güneydoğu Anadolu bölgesi örneği- I)*. Bülent Akın (Ed.). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Akın, E. (2020c). Alevi ve Sünni inanç dairelerinde kültürel süreklilik bağlamında sosyal kontrolün sağlanması: Siirt ve Muş menkıbelerinin karşılaştırmalı incelenmesi. *Ritüelleri ve anlatılarıyla kutsal mekânlar (Güneydoğu Anadolu bölgesi örneği- I)*. Bülent Akın (Ed.), Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Altan M. (2010). *Kent dindarlığı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arkonaç, S. (2010). *Sosyal psikolojiye giriş I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Arslan, H. (2006). *Yüksek ruhlar ve aydınlar yurdu Tillo*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1957). Kız evliyalılar. *Türk Folklor Araştırmaları*, (95), 20-28.
- Bascom, W. R. (1954). Four function of folklore. *The Journal of American Folklore*, (266), 333-349.
- Beauvoir, S. (1972). *Kadın (Bağımsızlığa doğru)*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Cirhinlioğlu, Z., Cirhinlioğlu, F. G. ve Ok, Ü. (2013). *Dindarlık, ruh sağlığı ve modernite*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2013). *Halk inançları ve memoratlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2016). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Durkheim, E. (1923). *Din hayatının iptidai şekilleri*. İstanbul: Tanin Matbaası.
- Eker, G. (2004). Gelenekten geleceğe halk edebiyatı. Öcal Oğuz (Ed.). *Türk halk Edebiyatı el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Elmacı, L. (2017). *Ziyaret Fenomeni ve Din (Kastamonu Şeyh Şaban-I Veli Türbesi)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Erenler, Ö. (2017). *Popüler dini inanışlar ve din görevlilerinin rolü (Çorum örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Erol, M. (2018). Kilis ve çevresinde Zeyrat Günleri geleneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 113-122.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1998). *Anadolu inançları*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Eryeşil, T. (2001). *Siirt evliyalıları ve menkıbeleri. (Yayımlanmamış lisans tezi)*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (1977). *Başlangıçtan günümüze Türklerin dini tarihi*. İstanbul: Ocak Yay.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve çevre köylerinde dini hayat*. İstanbul: Emek Matbaacılık.
- Günay, Ü. (2003). Türk halk dindarlığının önemli çekim merkezleri olarak dini ziyaret yerleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 5-36.
- Hökelekli, H. (2010). *Din psikolojisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnceoğlu, M. (1993). *Tutum, algı, iletişim*. Ankara: Verso Yayıncılık.
- Kaplan, M. (2011). Halk tıbbının kökenleri teşhisten tedaviye din ve büyü ilişkisi. *Milli Folklor*, (91), 150-156.
- Karakaş, R. (2012). Siirt halk kültürünün şifa dağıtıcıları: kutsal sular. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkic, Prof. Dr. Mehmet Aydın Armağanı*, 2, 7/4, 2149-2161.
- Karakaş, R. (2014). *Siirt menkıbeleri ve türbe ritüelleri*. Ankara: Maya Akademi.

- Karakaş, R. ve Akın, E. (2018). Değerler eğitimi bağlamında Siirt menkıbeleri. *Folklor /Edebiyat*, (94), 87-101.
- Karakaş, R. (2020a). *Güneydoğu Anadolu halk inanışları (Dicle bölümü)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karakaş, R. (2020b). Kutsal mekânlarda tezahür eden geçiş dönemi ritüelleri (Dicle bölümü örneği). *Ritüelleri ve anlatılarıyla kutsal mekânlar (Güneydoğu Anadolu bölgesi örneği-I)*. Bülent Akın (Ed.). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, K. (2011). *Kadın dindarlığı ve sosyalleşme (Yeni Süksün Kasabası örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye’de dini hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2000). *Anadolu’da İslamiyet*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1983). *Türk halk inançlarında ve edebiyatında evliya menkıbeleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Ocak, A. Y. (1992). *Osmanlı toplumunda marjinal Sufilik: Kalenderiler*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Ocak, A. Y. (2013). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslâm öncesi temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2014). *Orta çağ Anadolusunda iki büyük yerleşimci/kolonizatör derviş Dede Garkın ve Emirci Sultan Vefaiyye ve Yeseviyye gerçeği*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okumuş, E. (2006). Gösterişçi dindarlık. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (3), 17-35.
- Pakdemirli, N. M. (2015). *Genç dindarlığı ve din eğitimi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Pehlivan, G. (2009). Dinî şahsiyetler hakkında oluşan anlatılar. *Millî Folklor*, (83), 88-96.
- Roberts, J. (2009). African American belief narratives and the African cultural Tradition. *Research in African Literatures. Oral Literature and Identity Formation in Africa and the Diaspora*, (40), 12-126.
- Schimmel, A. (2012). *İslam’ın mistik boyutları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Su, S. M. (2009). *Hurafeler ve mitler halk İslam’ında senkretizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, M. (2001). Dindarlığın tanımı ve boyutları üzerine psikolojik bir çalışma. *Tabula-Rasa*, (1), 19-42.
- Wach J. (1995). *Din sosyolojisine giriş*. Ankara: A.Ü.İ.F Yayınları.
- Yoder, D. (1974). Toward a definition of folk religion. *Western Folklore, Symposium on Folk Religion*, (33), 2-15.

Kaynak Kişi Dizini

1. B. M., (1974), Siirt Merkez, İlkokul, İşçi.
2. T. B., (1950), Siirt Merkez, Ev Hanımı.
3. B. G., (1958), Siirt Merkez, Emekli.
4. K. G., (1962), Siirt Merkez, Lise, Fahri İmam.
5. M. A., (1965), Siirt Merkez, İlkokul, Ev Hanımı.
6. Bilgilerini vermek istemeyen kaynak kişi.
7. S. D., (1950), Siirt Merkez, İlkokul İşçi.
8. E. G., (1952), Siirt Merkez, Emekli İmam.
9. A. T., (1960), Siirt Merkez, İlkokul, Ev Hanımı.
10. S. A., (1962), Siirt Merkez, İlkokul, Ev Hanımı.